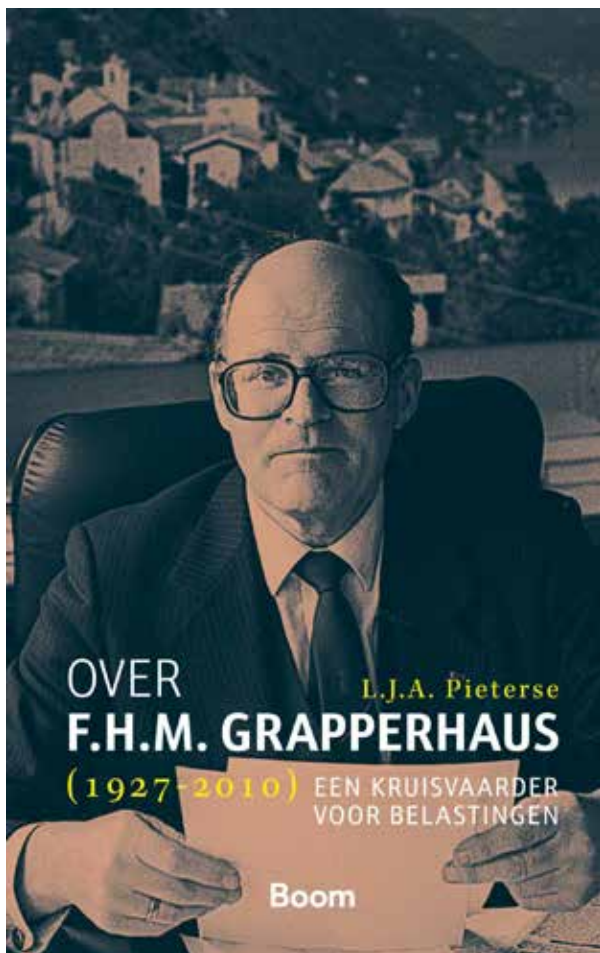

Over F.H.M. Grapperhaus (1927-2010)

Een kruisvaarder voor belastingen

WFR 2024/167

L.J.A. Pieterse

2024 Boom ISBN 978-94-6212-888-0

1. Inleiding

Met de biografie van Grapperhaus voegt Rens Pieterse een nieuwe schakel toe aan de parelketting van biografieën die van zijn hand is verschenen over markante fiscalisten. De stelling dat Pieterse zich hiermee manifesteert als de Vestdijk van de fiscale scribenten zou echter te kort doen aan de vele publicaties van de door hem gebiografeerde Grapperhaus, maar daarover hierna meer.

Met gevoel voor detail, een understatement, beschrijft Pieterse de persoon, de levensloop, de fiscalist en de vele publicaties van Grapperhaus in een fraai verzorgde hard-

coveruitgave die niet minder dan 344 bladzijden telt. Het fraaie boekwerk is verlichtigd met een groot aantal foto's van Grapperhaus, maar ook met door hem geproduceerde teksten, bijvoorbeeld een fragment uit zijn inaugurele rede 'Kanttekeningen bij de vrijheid van de ondernemer in het belastingrecht' die Grapperhaus heeft uitgesproken op 29 januari 1976 aan de Rijksuniversiteit Leiden.

In het voorwoord meldt de auteur dat hij de beschrevene slechts twee keer heeft ontmoet en hem slechts één keer in het voorjaar van 2006 op een zondagmiddag in het Belasting- en douanemuseum heeft gesproken.

Dat Grapperhaus een bijzonder persoon was, is mij uit eigen wetenschap bekend; wij zijn enkele jaren collega's geweest bij Meijburg en ook nadien heb ik hem met enige regelmaat gesproken, al was het maar omdat hij mij zijn schrifturen in grote aantallen wilde verkopen onder de mededeling 'dan kan je die onder je klanten verspreiden, daar maak je een goede beurt mee'.

In ruim een jaar tijd heeft Pieterse een monumentale beschrijving gemaakt van de markante fiscalist Grapperhaus, waarbij hij door heeft weten te dringen tot de persoon en diens drijfveren en, zoals Pieterse zelf stelt, deze met enige kritische distantie heeft gezien. De ondertitel 'een kruisvaarder voor belastingen' komt van Grapperhaus zelf vandaan. Dit wordt ook beschreven in een van de vele noten die ook deze uitgave kent. Het notenapparaat mag in dit geval zeker als bijzonder worden gekenschetst, omdat het niet alleen heel erg uitgebreid is, maar ook in veel gevallen verwijst naar krantenpublicaties van vele decennia geleden, een bijzondere trouvaille.

De biografie kent na het voorwoord een zevental hoofdstukken en sluit af met een personenregister. In het eerste inleidende hoofdstuk meldt de auteur dat Ferdinand Grapperhaus op ooghoogte in beeld wordt gebracht, het tweede hoofdstuk vormt de ruggengraat van het boekwerk en behandelt belangrijke thema's uit het leven van Grapperhaus in de fiscaliteit, het derde hoofdstuk bevat fotografische impressies en het vierde hoofdstuk is een overzicht van de vele fiscale publicaties en telt niet minder dan tien bladzijden met vermelding van uitsluitend de titels van de publicaties. Bijzonder interessant is het vijfde hoofdstuk, een bloemlezing met quotes van Grapperhaus. Het zesde hoofdstuk bevat een chronologische beschrijving; de apotheose bevat enkele slotopmerkingen van de auteur.

Reeds in de inleiding wordt Grapperhaus tot leven gebracht door hem te kenschetsen als een persoon die makkelijk contact legde, in de omgang met anderen hartelijk

¹ Mr. F.R. Herreveld is advocaat en belastingadviseur bij Herreveld Van den Hurk en Partners en bij HVSTax.

en doorgaans de charme zelf was. De auteur permitteert zich in dit boek een aantal dichterlijke vrijheden, waarvan sommige in het oog springen, bijvoorbeeld de door Pieterse geschetste eeuwenoude traditie van de Leidse universiteit, waar Grapperhaus meer dan 20 jaar aan verbonden is geweest, om verdraagzaam te zijn en als uitvloeisel daarvan de ander in zijn waarde te laten. Dat dit gold voor Grapperhaus kan ik uit eigen waarneming beamen. Het overige onttrekt zich enigszins aan mijn waarneming, maar als ik terugdenk aan de vakgroepvergaderingen belastingrecht die ik eind jaren zeventig en begin jaren tachtig van de vorige eeuw mocht bijwonen, herinner ik mij ook situaties waar verdraagzaamheid niet als eerste remissie naar voren komt. Over het heden kan ik uiteraard geen oordeel geven.

Prachtig is de beschrijving van Pieterse van het bijzondere kenmerk van Grapperhaus dat hij op bijna neurotische wijze papier tot propjes wist te maken tijdens vergaderingen. Zo herinner ik mij tijdens een vakgroepvergadering in Leiden dat Grapperhaus naast mij zat en iets te laat en gehaast binnen was gekomen zonder dat hij iets bij zich had. Na nog geen tien minuten begon het zweet hem uit te breken en vroeg hij mij, wijzend op mijn schrijfblok, 'kan ik van jou twee blaadjes lenen?', wat uiteraard niet op problemen stuitte. Vervolgens scheurde Grapperhaus direct het eerste blad in reepjes en begon daarna van deze reepjes propjes te maken. Aan het eind van de vergadering had hij een flinke berg verzameld. Gelukkig is dit niet het meest in het oog springende kenmerk van de persoonlijkheid van Grapperhaus, maar wel één die bij menig een op het netvlies gebrand staat.

De zoektocht van Grapperhaus in de fiscale wereld is beeldend gebracht, maar de aandachtige lezer vindt ook persoonlijke toevoegingen van Pieterse. Zo kenschetst hij bijvoorbeeld de publicist Vennix als een sympathieke fiscalist die Grapperhaus voor een interview heeft opgezocht in zijn woning in Amerongen. Ook de voorliefde voor de jacht bij Grapperhaus komt uitgebreid aan de orde.

2. Grapperhaus in de fiscaliteit, de studie

Zoals hiervoor geconstateerd, vormt het tweede hoofdstuk – getiteld: 'Aspecten van leven en werk in de fiscaliteit' – de ruggengraat van het boek. Dit beslaat niet minder dan 164 bladzijden. De beschrijving vangt aan met de geboortedag van Ferdinand Grapperhaus, maandag 26 december 1927, een dag die Pieterse plastisch beschrijft als een koude winterse dag waarop het sneeuwde. Dit is een detail dat in vergelijkbare zin op veel meer punten in deze studie naar voren komt, waarbij Pieterse de weersomstandigheden van een dag waarop bijvoorbeeld een lezing die vier decennia geleden werd gegeven, gedetailleerd beschrijft.

Uitgebreid gaat Pieterse in op de jeugd van Ferdinand Grapperhaus, die thuis als jong mannetje Ferdje werd ge-

noemd, en zijn katholieke opvoeding. Zo blijkt uit de familiegeschiedenis dat de ouders van de vader van Grapperhaus zich aan het eind van de negentiende eeuw vanuit het Duitse achterland in Amsterdam hebben gevestigd. De familiegeschiedenis wordt door Pieterse met biografische precisie belicht. Na diverse verhuizingen vanwege de trekking van vader Grapperhaus bij C&A Brenninkmeijer maakte de familie Grapperhaus de bevrijding van Brabant in 1944 mee. In 1945 werd Grapperhaus acoliet en was hij als misdienaar betrokken bij veel hoogmissen in de Sint Janskathedraal in Den Bosch.

Na de verhuizing van het gezin Grapperhaus naar Heemstede begon Ferdinand in 1946 aan de rechtenstudie aan de Universiteit van Amsterdam, waar hij reeds in 1947 zijn kandidaatsexamen behaalde. In 1948 ging Grapperhaus in militaire dienst die hij doorbracht in het toenmalige Nederlands-Indië, waar hij als sergeant-majoor werd belast met administratieve taken waarbij het vechten voornamelijk bestond uit vechten tegen verveling. Wel kon er in die omgeving worden gejaagd, een gepassioneerde hobby die Grapperhaus ook vele decennia daarna heeft volgehouden. Grapperhaus ergerde zich in brieven aan de in zijn ogen leugenachtige Nederlandse propaganda ten tijde van de soevereiniteitsoverdracht in 1949 en maakte zich zorgen over de politionele acties waarbij zich volgens hem wrede zaken en onrecht voltrokken. Na beëindiging van zijn dienstplicht hervatte hij de rechtenstudie in 1950. Hij rondde deze studie af in het voorjaar 1952, waarna hij ging werken bij de Amsterdamse vestiging van een accountantskantoor. In 1953 trad Grapperhaus in het huwelijk en ging het echtpaar wonen op de zolderetage van dit kantoor.

Op 1 oktober 1953 startte aan de Universiteit van Amsterdam een postdoctorale opleiding voor belastingkundigen; Grapperhaus behoorde tot de eerste lichte studenten. Hij kreeg daar college van onder andere Brüll en De Langen. De meeste colleges werden gegeven door J. van Soest, toen wetenschappelijk ambtenaar, nadien lector en vanaf 1966 hoogleraar belastingrecht aan de UvA, die daarna grote bekendheid zou verwerven als advocaat-generaal bij de Hoge Raad der Nederlanden. Van Soest was ook naamgever van een door Staatssecretaris Grapperhaus van Financiën eind jaren zestig ingestelde adviescommissie voor de bestudering van de belasting van zelfstandigen in vergelijking met die van loontrekkenden. Pieterse vermeldt dat Grapperhaus in 1955 de eerste student was die slaagde voor deze postdoctorale opleiding. Interessant is ook zijn beschouwing als intermezzo over Willem Hendrikus Meijburg, grondlegger van een niet onbekend belastingadvieskantoor, die per 1 november 1939 de Belastingdienst na 22 jaar trouwe dienst verliet om als belastingconsulent aan de slag te gaan aan de Tesselschadestraat te Amsterdam. Hij was tevens voorzitter van de Nederlandse orde van belastingconsulenten, in die tijd een organisatie van enkele tientallen leden.

3. Belastingconsulent

In 1956 werd Grapperhaus belastingconsulent bij het Amsterdamse kantoor van Wisselink en Co. Hij begon zich in de tweede helft van de jaren vijftig te profileren door middel van publicaties in de losbladige uitgave *FED*, waaraan hij als medewerker was verbonden. In 1959 werd Grapperhaus vennoot en verzorgde hij een groot aantal lezingen die hij uiteindelijk heeft gebundeld in een publicatie, getiteld 'Fusie en fiscus'.

Omtrent het verschijnsel 'ontgaan van belasting' was Grapperhaus, zoals Pieterse het formuleert, 'opmerkelijk neutraal'. Als belastingconsulent zocht hij naar mazen in de belastingwetgeving en noemde hij het niet-uitkeren van dividenden door het oppotten van winsten een onschuldige vorm van het ontgaan van belasting die op zichzelf een 'ethisch neutrale handeling' is. Op een later moment gaf hij in zijn inaugurele rede van 1976, dus nadat hij Staatssecretaris van Financiën was geweest, aan dat de juridische vrijheid van de belastingplichtigen zijn bekroning vindt in de ethische vrijheid om naar zijn eigen persoonlijke overtuiging uit te maken waar voor hemzelf de grens van moraal en fatsoen ligt bij het streven naar belastingbesparing. Hij constateerde dat daarbij zowel rekkelijken als preciezen bestaan, maar dat ieder dat voor zichzelf heeft uit te maken. Dat Grapperhaus zelf tot de rekkelijken behoorde, zal degenen die hem hebben gekend en ontmoet bepaald niet verbazen. In dat kader heeft Grapperhaus zich ook beziggehouden met fiscale ethiek, waarbij zijn standpunt was dat belastingontwijking die samenhangt met het gebruik van constructies genuanceerd benaderd dient te worden en als zodanig per definitie niet onethisch is en ook niet in strijd is met principes van fair play. Ethiek is afhankelijk van de context, waarbij hij aangaf dat indien belastingwetgeving aanleiding geeft tot dubbele belasting, ontwijken als reactie meer verschoonbaar is.

In de jaren zestig werkte Grapperhaus aan zijn proefschrift, een onderzoek naar de belastingheffing van de besloten naamloze vennootschap en van diens aandeelhouders, met als promotor M.J.H. Smeets, de bekende Tilburgse hoogleeraar belastingrecht. In 1966 verscheen het proefschrift onder de titel 'De besloten NV fiscaal vergeleken met de persoonlijke ondernemer en met de open NV'.

4. De politicus

In het voorjaar van 1967 werd Grapperhaus gevraagd zitting te nemen in het kabinet De Jong als Staatssecretaris van Financiën met als taak 'fiscale aangelegenheden'. Pieterse onthult dat professor Van Dijck kennelijk Grapperhaus had aanbevolen om naast H.J. Witteveen als Minister van Financiën staatssecretaris te worden. Het besluit van Grapperhaus om deze positie aan te nemen, stuitte op on-

begrip van zijn medefirmanten van Wisselink en Co, die vonden dat hij een soort van verraad pleegde. Overigens meen ik mij te herinneren dat de latere staatssecretaris A. Nooteboom nadien bij het kantoor Loyens en Volkmaars waar hij vandaan kwam, eveneens met scheve ogen werd gezien. Op Grapperhaus' agenda als Staatssecretaris van Financiën stond de implementatie van de Europese omzetbelasting in de Nederlandse belastingwetgeving en zijn wens een nieuwe vennootschapsbelasting te introduceren, gevolgd door een vereenvoudiging van de inkomstenbelasting.

Grote bekendheid kreeg Grapperhaus door de onder zijn regie als staatssecretaris tot stand gekomen Wet op de omzetbelasting 1968. Grapperhaus en zijn ambtenaren werden geroemd, niet alleen over de snelheid, maar ook over de juridische opzet van het wetsvoorstel tot implementatie van de Europese richtlijn tot harmonisatie van de omzetbelasting. Eén van de spraakmakende ambtenaren die daarbij was betrokken, was J. Reugebrink, bekend als docent, lector en hoogleraar te Leiden en als eerste en enige directeur van het Opleidingsinstituut Financiën.

Hilarisch is de beschrijving van Pieterse van de wijze waarop ambtelijke geschillen werden beslecht, het 'karperisme'. De verantwoordelijke ambtenaar voor dit project, K. Millenaar, begeleidde de twee van mening verschillende groepen ambtenaren onder zijn leiding naar de achterzijde van het Jachthuis Sint Hubertus op de Hoge Veluwe, een plek waar deze ambtenaren in rust konden werken aan de voltooiing van de omzetbelasting. Vervolgens werden de voor- en tegenstanders links en rechts van de vijver opgesteld. Millenaar gooide dan een stukje brood in het water en als de eerste karper van rechts kwam kreeg die partij gelijk en als de eerste hongerige karper van links kwam dan kreeg de andere partij gelijk.

Het wetsvoorstel huurdersheffing dat strandde in de Eerste Kamer leidde tot een interessante wetenschappelijke discussie tussen Grapperhaus en Hofstra over de vraag of een dergelijke heffing een belasting was en wat de definitie van het begrip 'belasting' in zou moeten houden. Het ging dan in het bijzonder om de vraag of het onderdeel van de definitie 'tot dekking der overheidsuitgaven' voldoende was, omdat het zou miskennen dat het belastingrecht ook wordt gebruikt voor andere niet fiscale doelen.

Een tweede belangrijke wetsvoorstel betrof de Wet op de vennootschapsbelasting waar Grapperhaus zich eveneens als staatssecretaris inhoudelijk mee bezighield. Het voorstel van Grapperhaus om open beleggingsfondsen onder de vennootschapsbelasting te brengen, stuitte op groot verzet. Een amendement om beleggingsfondsen buiten de sfeer van de vennootschapsbelasting te laten, werd door Grapperhaus onaanvaardbaar verklaard, het hardste statement dat een bewindspersoon kan afgeven. Het meest be-

laden onderwerp binnen het voorstel vennootschapsbelasting betref de belastingheffing van coöperaties. Opvallend is dat de sterke verruiming van de deelnemingsvrijstelling weinig aandacht kreeg. De ruime mogelijkheden tot aftrek van verlies op deelnemingen leidden nadien tot discussie, zeker toen Grapperhaus, nadat hij was afgetreden als staatssecretaris, commissaris werd bij Holland-Amerika lijn en die onderneming een verlies van tientallen miljoenen gulden ten laste van de winst wilde brengen. De linkse pers wees op een kapitalistische samenzwering, hetgeen door Grapperhaus resoluut werd ontkend. Deze insinuaties heeft Grapperhaus met kracht bestreden in de Verburgbundel.

Pieterse beschrijft dat Grapperhaus goed lag in het kabinet; bij vertrek van de Minister van Economische Zaken Blok werd hij door Minister-President De Jong en Minister van Financiën Witteveen voorgedragen als kandidaat-Minister van Economische Zaken. Tot grote teleurstelling van Grapperhaus werd dit geblokkeerd door de coalitiepartners CHU en ARP omdat deze vreesden dat hij te zeer op de hand van VVD-minister Witteveen zou zijn.

Als Staatssecretaris van Financiën stortte Grapperhaus zich toen op de inkomstenbelasting en wilde hij komen tot een verdere vereenvoudiging, waarbij hij zich realiseerde dat het draagkrachtbeginsel zou moeten inleveren ten faveure van vereenvoudiging. Hij was geen voorstander van een vermogenswinstbelasting. Bij de inkomstenbelasting werd hij ondersteund door het werk van de Commissie Hofstra.

De verkiezingen van 1971 betekenden het einde van de politieke jaren van Grapperhaus.

5. Een leven na de politiek

Pieterse beschrijft de teleurstelling van Grapperhaus in de politiek. Diens bancaire loopbaan als voorzitter van de Raad van bestuur van Bank Mees en Hope duurt slechts tot 1975 toen hij zijn functie na een meningsverschil binnen de Raad van bestuur neerlegde. Door het vertrek van K.V. Antal naar de Hoge Raad was een plek voor een hoogleraar belastingrecht vrijgekomen aan de Universiteit te Leiden. Per 1 oktober 1975 werd Grapperhaus benoemd tot buitengewoon hoogleraar belastingrecht. Grapperhaus viel met zijn neus in de boter, want hij kon direct het woord voeren op het afscheidscongres van professor Hofstra, waar hij in het bijzonder aandacht vroeg voor de juridische vraag waar de grens ligt tussen geoorloofde en niet-geoorloofde belastingbesparing.

Ondertussen had Grapperhaus een aantal nevenwerkzaamheden aanvaard, waaronder die van onafhankelijk adviseur bij Peat Marwick Mitchell en Co, een Amerikaans georiënteerde accountants- en belastingadviesorganisatie.

Wetenschappelijk ging Grapperhaus zich onder andere bezighouden met het beschrijven van tax expenditures (belastinguitgaven). Ook stelde Grapperhaus voor een fiscale proefprocedure in te voeren, hetgeen hem op forse kritiek van J.C.J. van Vught, raadsheer in de Hoge Raad, kwam te staan, die bang was dat zowel de fiscus als de rechterlijke macht overbelast zouden raken. Grapperhaus wist van geen wijken en ook in latere publicaties, zoals de Blauwdruk voor een nieuwe inkomstenbelasting en het rapport Herendiensten, bleef hij een voorstander van de proefprocedure, vaak ook aangeduid als een pleidooi voor prejudiciële rechtspraak in belastingzaken. Voorts was Grapperhaus een belangrijk pleitbezorger van onbeperkte verliescompensatie, waarbij hij Hofstra tegenover zich vond, maar in Schonis een warm medestander aantrof.

Vervolgens brak de periode aan dat Grapperhaus, die altijd al geboeid was geweest door de geschiedenis van belastingen, steeds meer pennenvruchten aan de historie ging wijden. Als belangrijkste eerste pennenvrucht wordt gezien zijn fiscaal historisch onderzoek 'Alva en de 10e penning', dat in 1982 werd gepubliceerd. Het is een fraai vormgegeven en origineel geïllustreerde wetenschappelijke publicatie. In 1984 verscheen Grapperhaus' 'Blauwdruk voor een nieuwe inkomstenbelasting' waarin hij onder andere een groot vraagteken zet bij het nut van een progressief tarief en constateert dat een fundamentele herziening van het belastingstelsel dringend noodzakelijk is. Tijdens een symposium in 1984 te Leiden bood Grapperhaus zijn Blauwdruk aan Staatssecretaris van Financiën H. Koning aan. In 1985 verscheen het rapport van de Commissie Herendiensten.

Het werk aan fiscaal historische geschriften ging door; in 1989 voltooide Grapperhaus zijn Magnum opus 'Belasting, vrijheid en eigendom'. Een bijzonder boek dat is voortgekomen uit een initiatief van belastingadviesorganisatie Meijburg en Co om het 50-jarig bestaan van deze firma luister bij te zetten.

Als hoogleraar profileerde Grapperhaus zich in 1992 bij de promotie van B.G. van Zadelhoff waarbij hij de vraag stelde of constructies op het terrein van omzetbelasting door de rechter kunnen worden 'opgeblazen' eventueel met analoge toepassing van het leerstuk van de richtige heffing, een onderwerp dat in die tijd door veel omzetbelastingsspecialisten werd genegeerd. Ook hield Grapperhaus in 1992 zijn inaugurele rede bij het aanvaarden van het ambt van bijzonder hoogleraar in de geschiedenis van het belastingrecht te Leiden met als titel 'Pelgrimstocht naar het draagkrachtbeginsel'.

Hoewel Grapperhaus tot de rekkelijken behoorde, liet hij zich in sommige interviews ook wel ontvallen dat rijke families die geen cent belasting betaalden niet op zijn sympathie konden rekenen; hij vond dat eenieder moet mee-

betalen aan de openbare voorzieningen. In 1997 stopte Grapperhaus als bijzonder hoogleraar geschiedenis van belastingrecht en hield hij zijn afscheidscollege over het fiscale beleid in de negentiende en twintigste eeuw. Hij concludeerde op Grapperhausiaanse wijze, recht voor zijn raap, dat inkomen als graadmeter voor draagkracht en motor voor inkomenshervdeling bij het fiscale oud vuil kan worden gezet en bepleitte een nieuw stelsel: de loon- en bedrijfsvermogensbelasting.

In de historische context bleef Grapperhaus actief. In 2002 verscheen zijn publicatie 'Bescherming, beroving, belasting' met als ondertitel 'In 10.000 jaar van embryonale naar volwassen belastingheffing'. In 2005 verscheen van hem een interessant boekwerkje getiteld 'Over de loden last van het koperen fietsplaatje, Nederlandse rijwielbelasting van 1924 tot 1941'.

Het tweede hoofdstuk van het boek van Pieterse wordt afgesloten met het overlijden van Grapperhaus in 2010. Opmerking verdient dat de laatste publicatie die Grapperhaus tot stand had willen brengen alsnog is verschenen door grote inspanningen van S.J.C. Hemels die het boekwerk 'Maecenaat en fiscus' presenteerde tijdens een symposium in 2010 in Artis.

6. Uitleiding

Bijzonder interessant en amusant is hoofdstuk 5, een bloemlezing met quotes van Grapperhaus die Pieterse heeft samengesteld. Niet alleen geven deze welgekozen citaten een goed beeld van de denk- en belevingswereld van Grapperhaus. Hoewel vaak decennia oud, zetten zij de lezer aan tot nadenken over wezenlijke zaken die ook in de actualiteit spelen; enkele interessante citaten:

“De bescherming van de burgers behoort in eerste instantie bij de wetgever te liggen.”

“De juridische vrijheid van de ondernemer in het belastingrecht vindt haar uiteindelijke bekroning in zijn ethische vrijheid om door zijn eigen persoonlijke overtuiging uit te maken, waar voor hemzelf de grens voor moraal en fatsoen ligt bij zijn streven naar belastingbesparing. De een hoort daarbij tot de rekkelijken de andere wellicht tot de preciezen, maar ieder maakt het voor zichzelf uit.”

“Belastingheffing is een puur politieke aangelegenheid en het adagium no taxation without representation is nog steeds springlevend in onze democratische rechtsstaat.”

“Voor mijn rechtsgevoel is er sprake van innerlijke 'onredelijkheid' als een verlies uit het verleden niet voor compensatie vatbaar is, maar over een in dat verliesjaar

aanwezige stille reserve die later gerealiseerd wordt wel zou moeten worden betaald.”

Pieterse brengt in deze uiterst gedetailleerde beschrijving van de levenswandel van Ferdinand Grapperhaus de persoon, maar vooral de fiscalist Grapperhaus tot leven. Een bijzonder en innemend mens, vlot in de omgang, maar ook eigenzinnig wat hem in zijn politieke carrière niet te stade kwam. De bijdrage van Grapperhaus aan de fiscale wetgeving als staatssecretaris, maar ook zijn uitgebreide oeuvre in de fiscale literatuur zijn van groot belang en met deze biografie ook eenvoudig raadpleegbaar voor de huidige generatie fiscalisten.

Met deze uitgebreide beschrijving van Grapperhaus is een nieuw pareltje toegevoegd aan de fiscale biografieënreeks van Pieterse. Prangende vraag blijft, wie volgt?